

KRZYSZTOF MODRAS OP

KONCEPCJA JEDYNEGO BOGA W ISLAMIE

ALLAH – BÓG JEDEN I JEDYNY

Podstawową ideą w islamie jest *tawhīd*, czyli wiara w absolutny mono-teizm. Wyznając ją, muzułmanin zaświadcza, że Bóg jest Jeden i Jedyny (*wāḥid/aḥad*)¹, nic nie jest do niego podobne i nie ma niczego, z czym można by Go porównać. On jest Stwórcą wszechświata, a wszystko poza Nim jest stworzeniem². Jest Wszechmogący, Wszechobecny i Wszechwiedzący. Jest prawdziwym bytem, rzeczywistością transcendentną, wieczną i niezależną od stworzenia, które cechuje się przypadkowością. Bóg, który nie podlega żadnym procesom właściwym stworzeniu, a zwłaszcza aktowi rodzenia, będzie absolutnym Panem światów i przeznaczenia oraz Sędzią w Dniu Ostatecznym.

Koncepcja *tawhīd* jest fundamentem całej kultury muzułmańskiej i sięga czasów Muhammada, który jako ostatni z proroków przekazał ludzkości

Dr KRZYSZTOF MODRAS OP – adiunkt Katedry Dialogu Kultur i Religii w Instytucie Kulturoznawstwa na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: ul. Droga Męczenników Majdanka 70/3, 20-325 Lublin; e-mail: modras@gmail.com

¹ W języku arabskim *wāḥid* jest używany w rachunkach, tj. zakłada istnienie innych liczb. *Aḥad*, nie posiadając takiej funkcji, odnosi się tylko do Boga i bardziej podkreśla Jedyność Boga (bez współtowarzyszy, bez równych sobie, bez drugiego, niepowtarzalny, niepodzielny); zob. *Tafseer Surat al-Ikhlâs*. <http://thequranblog.wordpress.com/2008/04/22/tafseer-surat-al-ikhlas> [dostęp: 10.08.2011]. *Aḥad* ponadto może oznaczać Jedyność w bycie, istnieniu (nikogo nie można przydawać Bogu jako towarzysza), a *wāḥid* kładzie nacisk na wyłączność w atrybutach; zob. A m i n A h s a n I s l a h i. *Surah Ikhlâs*. <http://www.renaissance.com.pk/febquirex99.html> [dostęp: 10.08.2011].

² Zob. Sura 42, 11: „Stwórca niebios i ziemi. On uczynił dla was z was samych – pary, i tak samo z trzód – pary. On was rozmnaża w ten sposób. Nic nie jest do Niego podobne [*laysa kamīlihi šay*’]. On jest Słyszący, Widzący!” Tekst polski Koranu jest cytowany według tłumaczenia J. Bielawskiego: *Koran*. Warszawa: PIW 1986.

właściwe pojęcie Boga, otrzymane za pośrednictwem objawienia. Jego misja nie różniła się w tym względzie od przesłania poprzednich proroków: wszyscy wzywali do adoracji Jedyne Boga³.

Oba te elementy, Jedyność Boga i prorockie przesłanie Wysłannika Allaha, stanowią treść świadectwa (*šahāda*), zwanego też podwójnym świadectwem (*šahādatān*), jakie każdy muzułmanin składa przez całe swoje życie: *lā ilāha illā (A)llāh, wa-Muḥammadun rasūlu (A)llāh* („Nie ma boga prócz Allaha, a Muhammad jest wysłannikiem Allaha”). Dla muzułmanów ta formuła stała się tekstem o niezwykłej wartości i znakiem rozpoznawczym, świadczącym o przynależności do ich religii⁴:

Przekazał Ubayy ibn Ka’b: Wysłannik Allaha powiedział: O Abu al-Munzir, czy wiesz, jaki werset z Księgi Allaha, według ciebie, jest największy? Odpowiedziałem: Bóg i Jego Wysłannik wiedzą najlepiej. On znowu zapytał: Abu al-Munzir, czy wiesz, jaki werset z Księgi Allaha, według ciebie, jest największy? Odpowiedziałem: Allah! Nie ma boga, jak tylko On – Żyjący, Istniejący. Wtedy uderzył mnie w piersi i powiedział: niech ta wiedza sprawia ci przyjemność, o Abu al-Munzir!⁵

Tekst koraniczny, do którego odsyła cytowany hadis, w następujący sposób opisuje Boga Jedyne:

Bóg! Nie ma boga, jak tylko On – Żyjący, Istniejący [*al-qayyūm*]! Nie chwyta Go ni drzemka, ni sen. Do Niego należy to, co jest w niebiosach, i to, co jest na ziemi! A któż będzie się wstawiał u Niego inaczej jak za Jego zezwoleniem? On wie, co było przed nimi, i On wie, co będzie po nich. Oni nie obejmują niczego z Jego wiedzy, oprócz tego, co On zechce. Jego tron jest tak rozległy jak niebiosy i ziemia; Jego nie męczy utrzymywanie ich. On jest Wyniosły, Ogromny! (Sura 2, 255)

³ Zob. Sura 43, 45: „Zapytaj tych spośród Naszych posłańców, których posłaliśmy przed tobą: Czy My ustanowiliśmy jakichś bogów poza Miłosiernym, którym należałoby oddawać cześć?”

⁴ To wyznanie wiary jest wymawiane w momencie przejścia na islam i jest też często używane w życiu codziennym przy wielu okazjach. Ma ono też wartość prawną, np. w przypadku długu, cudzołóstwa lub rozwodu.

⁵ *Sahih Muslim* 4, 1768. Zbiory hadisów (opowieści stanowiące sunnę, czyli tradycję Proroka Muhammada): *Sahih Bukhari*, *Sahih Muslim*, *Malik's Muwatta*, *Shama-il Tirmidhi*, *Fiqh-us Sunnah*, *Abu Dawud* są dostępne na *Hadith Collection*. <http://www.hadithcollection.com/> [dostęp: 10.08.2011]. Na temat sunny zob. K. K o ś c i e l n i a k. *Sunna, hadisy i tradycjonaści: wstęp do tradycji muzułmańskiej*. Kraków: Wydawnictwo UNUM 2006. Pytanie postawione przez Muhammada w cytowanym hadisie przypomina ewangeliczną dyskusję w sprawie ustalenia największego przykazania w Prawie – zob. Mt 22, 34-40. Najważniejszym przykazaniem w Prawie była miłość Boga i bliźniego; w Koranie jest nim wyznanie wiary w Jedyność Boga.

Jak przekazuje tradycja, to jedno krótkie wyznanie wiary w Jedyne Boga jest zasadniczą treścią Koranu⁶:

Przekazał Abu Darda: Wysłannik Allaha powiedział: Czy ktoś z was jest w stanie wyrecytować jedną trzecią część Koranu w ciągu jednej nocy? (Towarzysze) zapytali: Jak można wyrecytować jedną trzecią część Koranu (w ciągu jednej nocy)? Na to (Prorok) odpowiedział: „On – Bóg Jeden” (Sura 112, 1) jest równoznaczne z jedną trzecią częścią Koranu⁷.

Powyższy hadis odwołuje się do jednej z najkrótszych sur Koranu, zwanej *Al-Ihlās* („Szczerłość wiary”), zawierającej tylko 4 wersety:

Mów: „On [*huwa*] – Bóg Jeden [*al-lāhu aḥad*], Bóg Wiekuisty [*al-ṣamad*]! Nie zrodził i nie został zrodzony! Nikt Jemu nie jest równy [*kufiwan*]!” (Sura 112, 1-4)

‘Abdullah Yūsuf ‘Alī w swoim komentarzu do tej sury⁸ zauważa, że użycie zaimka *huwa* (On) wskazuje, że Boga należy traktować jako osobę, a nie teoretyczne pojęcie. Bóg przekracza nasze ludzkie ograniczone pojęcia, niemniej jednak pozostaje w bliskim związku ze swoim stworzeniem. Pierwszy werset, który podkreśla Jedyność Boga, sprzeciwia się błędowi politeizmu⁹. Będąc Wiekuistym, Bóg różni się od tego, co jest czasowe i przypadkowe, czyli nie jest uwarunkowany początkiem i końcem, czasem i przestrzenią czy też zachodzącymi w nich procesami. Termin *al-ṣamad* (wiekuisty) kładzie nacisk na absolutną niezależność Boga od stworzenia, podczas gdy ono samo całkowicie się na Nim opiera. Słowo to też wyraża ideę, że Bóg sam w sobie nie podlega żadnym zewnętrznym wpływom i jest niezmienny¹⁰. W związku z tym nie odnoszą się do Boga ludzkie pojęcia

⁶ Na temat nauczania koranicznego zob. J. N o s o w s k i. *Teologia Koranu. Wykład systematyczny*. Warszawa: ATK 1970.

⁷ *Sahih Muslim* 4, 1769.

⁸ ‘A. Y ū s u f ‘A l ī. *The Meaning of the Holy Qur’ān*. Beltsville, Maryland: Amana Publications 2008 n. 6296-6298 do Sury 112, 1-4. ‘Abdullah Yūsuf ‘Alī (1872-1953) był muzułmańskim uczonym pochodzącym z Indii (dzisiaj Pakistan). Jego angielski przekład Koranu i komentarz w poprawionej wersji jest szeroko rozpowszechniony w świecie anglojęzycznym.

⁹ Zob. wyżej na temat różnicy między terminami *wāḥid/aḥad*. Bóg jest Jeden (*aḥad*), bo nie ma sobie równych ani nic nie jest do Niego podobne. Tytuł *al-Aḥad* może być używane tylko do Allaha, „ponieważ On jest doskonały we wszystkich swoich atrybutach i działaniach”. Zob. *Tafsīr ibn Kaṭīr* do Sury 112, 1. <http://www.qtafsir.com> oraz *Tafsīr al-Ṭūstarī*. <http://www.altafsir.com> [dostęp: 10.08.2011].

¹⁰ Zob. R. A r n a l d e z. *Le Coran. Guide de lecture*. Paris: Desclée 1983 s. 63-64.

opisujące akty poczęcia i rodzenia¹¹. Ostatni werset podsumowuje rozważania stwierdzeniem, że nikt Jemu nie jest równy¹², by zwalczyć antropomorfizm. Absolutny monoteizm muzułmański sprzeciwia się więc zarazem politeizmowi, jak i wszelkiemu pojmowaniu Boga na wzór zaczerpnięty ze świata ludzi¹³. Według szyickiego islamu, Ali (ok. 599-661), kuzyn Proroka Muhammada, w ten sposób miał tłumaczyć pewnemu beduinowi tajemnicę Jedynego Boga:

Dla poznania Boga istotne jest poznanie jego Jedności. Boga można określać jako Jeden w czterech znaczeniach: dwa z nich są fałszywe, a dwa są poprawne. Co się tyczy dwóch fałszywych, pierwsze jest wtedy, gdy się mówi: „Bóg jest jeden”, myśląc o liczbie i liczeniu. Jest to fałszywe, ponieważ to, co nie ma drugiego, nie może należeć do kategorii liczby. Czy nie widzisz, że ci, którzy mówią, że Bóg jest trzecim z Trójcy, popadają w tę niewierność? W drugim znaczeniu mówi się, że „ktoś jest jednym ze swego ludu”, czyli należy do gatunku tego rodzaju lub jest członkiem tego gatunku. To znaczenie jest również fałszywe w stosunku do Boga, ponieważ zakłada porównywanie czegoś do Boga, podczas gdy Bóg jest ponad wszelkim podobieństwem. Jeśli chodzi o dwa znaczenia poprawne odnoszące się do Boga, pierwszym jest stwierdzenie „Bóg jest jeden” w tym sensie, że nie ma żadnego podobieństwa do niego wśród rzeczy. W drugim znaczeniu „Bóg jest jeden” znaczy, że nie ma w Nim żadnej wielości lub możliwego podziału ani na zewnątrz, ani w umyśle, ani w wyobraźni. Tylko Bóg posiada taką Jedność¹⁴.

KULT BOGA JEDYNEGO

Istnienie Boga jest gwarancją porządku panującego we wszechświecie. Dla człowieka niezmiennosc praw jest jednym z głównych znaków i dowodów na istnienie Jedynego Boga (Sura 28, 70-72). Harmonii istniejącej

¹¹ Islam nie przyjmuje chrześcijańskiej koncepcji Boga Ojca i Jego Jednorodzonego Syna. Zob. Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 6299; zob. Sura 5, 73: „Nie uwierzyli ci, którzy powiedzieli: «Zaprawdę, Bóg – to trzeci z trzech!» A nie ma przecież żadnego boga, jak tylko jeden Bóg! A jeśli oni nie zaniechają tego, co mówią, to tych, którzy nie uwierzyli, dotknie kara bolesna”.

¹² *Kufw* znaczy „równy” z racji pozycji i rangi. W przypadku Boga chodzi o jedność atrybutów. Istota Boga jest wolna od cech, braków i ograniczeń cechujących stworzenie. Bóg jest Jedyne pod każdym względem: w istocie, atrybutach i działaniu; zob. *Sura Ikhlas*. http://www.alseraj.net/maktaba/kotob/english/quran/TheLight/english/quran/light/112/112_1-4.htm [dostęp: 10.08.2011].

¹³ Zob. Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 6300 do Sury 112, 4.

¹⁴ Hadis pochodzi z szyickiego zbioru *Biḥār al-anwār* („Ocean światła”). Tłum. własne z języka angielskiego za: *Shi’ah*. <http://www.momin.com/Books/Shi039ah-26/Chapter+Four-164.html> [dostęp: 10.08.2011].

w świecie fizycznym odpowiada także ład w świecie duchowym i moralnym, czego wyrazem jest prawo kierujące światem ludzi i kształtujące relacje człowieka z Bogiem. Podobnie jak cała natura zależy od Boga, tak i człowiek stoi wobec Niego jako sługa przed absolutnym Panem. Już w samej nazwie *islām* wyraża tę ideę całkowitego posłuszeństwa: „Powiedz: Zostało mi tylko objawione, iż wasz Bóg jest Bogiem Jedynym [*ilāhun wāhid*]. Czy jesteście więc całkowicie poddani [*muslimūn*]?” (Sura 21, 108) Właściwa postawa wiernego polega więc na należnym oddawaniu czci Jedynemu Bogu, czynieniu dobra i unikaniu tego, co naganne: „Zaprawdę, Ja jestem Bogiem! Nie ma boga, jak tylko Ja! Czcij Mnie więc [*fa'budū-ni*] i odprawiaj modlitwę, wspominając Mnie!” (Sura 20, 14). W islamie kult przybrał konkretną formę w przestrzeganiu pięciu filarów¹⁵, przez które muzułmanie wyrażają jedność wspólnoty i całkowite posłuszeństwo woli Bożej:

A wierzący mężczyźni i wierzące kobiety są dla siebie nawzajem przyjaciółmi [*awliyā'*]. Oni nakazują sobie to, co uznane, a zakazują sobie tego, co naganne [*ya'murūna bil-ma'rūf wa-yanhawna 'an-il-munkar*]¹⁶. Oni odprawiają modlitwę i dają jałmużnę, są posłuszni Bogu i Jego Posłańcowi. Tym Bóg okaże miłosierdzie. Zaprawdę, Bóg jest potężny, mądry! (Sura 9,71)

Oddawanie czci Jedynemu Bogu nie jest czymś narzuconym człowiekowi z zewnątrz, ale stanowi wrodzoną cechę ludzkiej natury: „Abraham nie był żydem ani chrześcijaninem, lecz był szczerze wierzącym hanifem¹⁷, całkowicie poddanym [*musliman*], i nie był on z liczby bałwochwalców [*al-mušrikīn*]” (Sura 3, 67). Tradycja zaś Proroka precyzuje:

Przekazał Abu Huraira: Wysłannik Allaha powiedział: Każde dziecko rodzi się w prawdziwej wierze islamu [tj. czczącej tylko Jedyne Boga], ale jego rodzice nawracają go na judaizm, chrześcijaństwo i zoroastryzm, na wzór zwierzęcia,

¹⁵ Są nimi: wyznanie wiary (*šahāda*), modlitwa (*ṣalāt*), post (*ṣawm*), jałmużna (*zakāt*) i pielgrzymka do Mekki (*hağğ*).

¹⁶ To często powtarzane w Koranie sformułowanie (np. Sura 3, 104. 110. 114; 7, 157) jest jednym z pięciu głównych założeń doktryny mutazylitów. Zob. J. D a n e c k i. *Podstawowe wiadomości o islamie*. Wyd. 2. Warszawa: Dialog 2007 s. 184. Stanowi ono główne założenie doktryny islamu zarówno u sunnitów, jak i szyitów i jest podstawą dla islamskiej instytucji zwanej *hisbah*, która ma czuwać nad przestrzeganiem *szariatu*. Na przykład w Arabii Saudyjskiej jest nią ustanowiony przez państwo Komitet Krzewienia Cnót i Zapobiegania Złu, zatrudniający „policję religijną” (*muṭawī'in*); zob. *Dictionnaire du Coran*. Red. Mohammad Ali Amir-Moezzi. Paris: Robert Lafont 2007 s. 568.

¹⁷ *Hanīf* oznacza człowieka, który zachował wiarę w Jedyne Boga w czasach politeizmu przed nadejściem islamu, zwanych *ğāhiliyya* (okres niewiedzy).

które wydaje na świat doskonale potomstwo. Czy dostrzegasz w nim jakieś okaleczenie? Następnie Abu Huraira wyrecytował święte wersety: „Czysta islamska natura [*fiṭra*]¹⁸ Allaha [prawdziwa religia islamu, tj. oddająca cześć tylko Allahowi] jaką Bóg obdarzył ludzi przy stworzeniu. Nie ma żadnej odmiany w religii Allaha! [przez dodawanie Mu współtowarzyszy w oddawaniu czci]. To jest religia prawdziwa [islam], lecz większość ludzi nie wie. (Sura 30, 30)¹⁹

Człowiek, który w swej niewiedzy nie uznaje Boga Jedyne i służy innym rzeczom, odchodzi od pierwotnego stanu otrzymanego w chwili stworzenia. Wszelki politeizm ujmuje godności ludzkiej, dlatego że człowiek został powołany przez Boga jako Jego namiestnik (*ḥalīfah*) na ziemi (Sura 2, 30; 38, 26), a nie jako ten, który ma służyć stworzeniu.

POLITEIZM

W islamie Bóg jest rzeczywistością istniejącą całkowicie poza światem stworzonym, jest Jedyny i niepodobny do niczego. Uznawanie innych bogów poza Nim albo też stosowanie do Niego jakichkolwiek cech charakterystycznych dla stworzenia jest „przypisywaniem Bogu towarzyszy” (*šarīk*, pl. *šurakāʾ*). W islamie ten grzech, zwany *širk*, jest uznawany za najcięższy i nieprzebaczalny. Istotą zaś orędzia Muhammada było wezwanie ludzkości do adoracji Boga Jedyne:

Powiedz: „Ja jestem tylko śmiertelnikiem, tak jak wy. Zostało mi objawione, że Bóg wasz jest Bogiem Jedynym [*ilāhun wāḥid*]. Idźcie więc prosto ku Niemu i proście Go o przebaczenie! I biada bałwochwalcom [*mušrikīn*]”. (Sura 41, 6)

Zaprawdę, Bóg nie przebacza tym, którzy Jemu dodają współtowarzyszy, podczas gdy On przebacza, komu chce, mniejsze grzechy. A kto dodaje Bogu współtowarzyszy, ten wymyślił grzech ogromny. (Sura 4, 48)

¹⁸ Tekst Sury 30, 30 w całości jest następujący: „Przeto zwróć swoje oblicze ku religii, jak człowiek gorliwie pobożny [*ḥanīfan*], zgodnie z naturą, jaką Bóg [*fiṭrata (A)llāh*] obdarzył ludzi przy stworzeniu [*faṭara*]. – Nie ma żadnej odmiany [*tabdīl*] w stworzeniu Boga! – To jest religia prawdziwa, lecz większość ludzi nie wie”. *Fiṭra* oznacza wrodzoną naturę człowieka skłoną do *tawḥīd*. Islam jest powrotem do czystego pierwotnego stanu człowieka.

¹⁹ *Sahih al-Bukhari* 2, 23, 441. *Sahih Muslim* 33, 6426 podaje ten hadis w nieco zmienionej formie: „Przekazał Abu Huraira: Wysłannik Allaha powiedział: Każde dziecko rodzi się zgodnie z naturą [*fiṭra*]. Dopiero jego rodzice czynią go żydem, chrześcijaninem lub politeistą. Ktoś zapytał: Wysłanniku Allaha! Co według ciebie się stanie, gdy oni wcześniej umrą [przed osiągnięciem wieku dojrzewania, w którym mogą odróżnić dobro od zła]? On odpowiedział: Tylko Allah wie, co oni mieli zamiar uczynić”.

Powrót do absolutnego monoteizmu wynikał z kontekstu historycznego, zarówno religijnego jak i politycznego, jaki panował na Półwyspie Arabskim przed powstaniem islamu. Zamieszkiwały go liczne plemiona, często walczące ze sobą i wyznające wiele bóstw²⁰. Wśród nich pojawiało się imię Allaha, pochodzące z dawnego semickiego rdzenia²¹. Nie był on odosobnionym bogiem i Koran zarzuca Mekkańczykom „przypisywanie” mu towarzyszy:

A jednak oni przypisali Bogu [*li-llāh*] dżiny jako współtowarzyszy [*šurakā*']; a przecież On je stworzył. I fałszywie przypisali Mu synów i córki²², bez żadnej wiedzy. Niech Mu będzie chwała! On jest wyniosły ponad to, co Jemu dodają jako współtowarzyszy! (Sura 6, 100)

Reforma religijna Muhammada zmierzała do uznania Allaha jako Jedynego i absolutnego Boga²³. Koran argumentuje, że „przypisywanie Bogu współtowarzyszy” jest sprzeczne samo w sobie z pojęciem Boga i doprowadziłoby do chaosu:

A gdyby na niebie i ziemi byli bogowie, poza Bogiem, to one uległyby zniszczeniu. Chwała Bogu, Panu Tronu! On jest ponad to, co Jemu przypisują! (Sura 21, 22)

Bóg nie wziął Sobie żadnego syna i nie było z Nim żadnego boga. Bo wówczas każdy bóg zabrałby to, co stworzył, i jeden z nich wyniosłby się ponad innych. Chwała niech będzie Bogu! On jest ponad to, co Jemu przypisują! (Sura 23, 91)

Pokusa politeizmu jest dużo głębsza niż zwykłe uznawanie istnienia innych bogów oprócz Jedynego Boga, dlatego że człowiek może odejść od monoteizmu z różnych racji. Dopuszcza się bałwochwalstwa za każdym razem, gdy w swym wartościowaniu stawia na pierwszym miejscu to, co nie jest bogiem. Yūsuf ‘Alī, opierając się na różnych tekstach Koranu, zwraca uwagę, że tymi obcymi bogami zniewalającymi człowieka mogą być naturalne zjawiska lub ciała niebieskie, doczesna władza, wiedza, bogactwo,

²⁰ Na temat rozwoju religii na Półwyspie Arabskim, zob. Shakir K i t a b. *Rozwój koncepcji Boga w kulturze arabskiej przed islamem*. Toruń: Wydawnictwo UMK 2002.

²¹ Por. biblijne imię Boga – *Elohim*, np. w Rdz 1, 26. Zob. P. Warren. *Is the Word Allah Similar to Elohim?* <http://www.plim.org/1Allah.html> [dostęp: 10.08.2011]. Na temat imienia Allah zob. np. D. Gimaret. *Les noms divins en Islam. Exégèse lexicographique et théologique*. Paris: Les Éditions du Cerf 1988 s. 121-131; *Dictionnaire du Coran* s. 40-43.

²² Sura 53, 19-20 wymienia trzy przedmuzułmańskie boginie: Al-Lat, Al-Uzza i Manat.

²³ R. Brown widzi duży wpływ chrześcijaństwa na powstanie koncepcji Jedynego Boga – Allaha w islamie: *Who was ‘Allah’ before Islam?* http://www.themichahmandate.org/2009/03/who-was-%E2%80%99allah%E2%80%99-before-islam-1/#identifier_0_1394 [dostęp: 10.08.2011].

a także własne namiętności i pragnienia. Takie bożki w ludzkiej wyobraźni stają się równe Bogu i sprzeciwiają się zasadzie jedności, jaką Bóg nadał całemu stworzeniu. Serce człowieka sprawiedliwego zaś powinno być pochłonięte całkowicie przez miłość Jedyne Boga²⁴. Politeizm jest pokusą Szatana, który został przeklęty i odpadł od jedności z Bogiem, gdy okazał Mu nieposłuszeństwo i nie oddał pokłonu człowiekowi. Jako stworzony z ognia, uważał się za lepszego od tego, który pochodził z mułu ziemi (Sura 15, 26-42). Takie wartościowanie nie zostało ustanowione przez wolę Boga, ale pochodziło z własnej decyzji Szatana. Taka zmiana hierarchii wartości oznacza popadnięcie w grzech politeizmu. Zwraca na to uwagę słynny muzułmański teolog i mistyk, Al-Ghazali (1058-1111):

Gdy bogacz uważa się za lepszego od biednego, a biały za lepszego od czarnego, wtedy okazują swą wyniosłość. Przyjmują takie same hierarchiczne zasady, jakie przyjął Iblis [Szatan] w swej ignorancji [*ğahl*], i popadł w *širk* [bałwochwalstwo jako przeciwieństwo do *tawhīd*]²⁵.

Ta nowa hierarchia wartości jest fałszywa, dlatego że inni bogowie nie istnieją. Oto jak Koran podsumowuje błędne idee politeizmu i wykazuje, że wszystko pochodzi ze stwórczego aktu Boga²⁶:

Iblis sprawdził na nich swoją myśl i oni poszli za nim, oprócz nielicznych spośród wierzących. Miał on nad nimi władzę tylko po to, abyśmy mogli rozpoznać tych, którzy wierzą w życie ostateczne, od tych, którzy w nie powątpiewają. A twój Pan strzeże każdej rzeczy. Powiedz: „Wzywajcie tych, których uznajecie poza Bogiem! Oni nie władają nawet ciężarem pyłku, ani w niebiosach, ani na ziemi. Oni nie mają tam żadnego uczestnictwa ani też Bóg nie ma wśród nich pomocnika”. Nie pomoże przed Nim żadne wstawiennictwo, oprócz wstawiennictwa za tymi, na kogo On się godzi. A kiedy strach zostanie oddalony od ich serc, oni powiedzą: „Co powiedział wasz Pan?” Powiedzą: „Prawdę!” On jest Wyniosły, Wielki! Powiedz: „Kto wam daje zaopatrzenie z niebios i ziemi?” Powiedz: „Bóg. Zaprawdę, my lub wy albo jesteśmy na drodze prostej, albo też jesteśmy w błędzie oczywistym!” (Sura 34, 20-24)

²⁴ Zob. Y ū s u f ‘ A l ī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 41; 167; 629-631; 2107; 2332; 2680; 4244; 4268; 4448; 6140. O miłości do Jedyne Boga zob. n. 167.

²⁵ A l - G h a z a l i. *Ihyā’ ‘ulūm al-dīn (Ożywienie nauk religijnych)*; cyt. za <http://en.wikipedia.org/wiki/Tawhid> [dostęp: 12.08.2011]. Dzieło jest dostępne na <http://www.ghazali.org/site/ihya.htm> [dostęp: 12.08.2011].

²⁶ Koran sprzeciwia się dualizmowi uznającemu dwa czynniki sprawcze – dobro i zło; zło nie ma mocy stwórczej. Zob. Y ū s u f ‘ A l ī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 835; 5180; 5205.

BÓG JAWNY I UKRYTY

Koran używa dwóch różnych i czasami rozbieżnych rodzajów określeń, by opisać Boga Jedynego. On jest pierwszy i ostatni, jawny i ukryty (Sura 57, 3), jest w niebiosach (Sura 67, 16) i na ziemi (Sura 50, 16). Jest całkowicie niepodobny do rzeczy stworzonych, ale też siedzi na tronie (Sura 20, 5; 57, 4), posiada ręce (Sura 48, 10; 51, 47), twarz (Sura 55, 27) i oczy (Sura 11, 37; 52, 48; 54, 14)²⁷. Jest niedostępną tajemnicą (*ġayb*; Sura 2, 3), ale też objawia się przez działanie w stworzeniu. Jest miłosierny, niemniej jednak jest wolny w swoich decyzjach i karaniu: „Twój Pan jest bogaty [wystarczający sam sobie], jest władcą miłosierdzia. Jeśli On zechce, to was usunie i zastąpi, czym zechce, tak jak sprawił, że zrodziliście się z potomstwa innego ludu” (Sura 6, 133). Bóg jest całkowicie oddzielony od stworzenia i niedostępny, ale też jest Wszechobecny i bardzo bliski człowiekowi:

Wysławia Boga to, co jest w niebiosach, i to, co jest na ziemi. On jest Potężny, Mądry! Do Niego należy królestwo niebios i ziemi. On daje życie i On powoduje śmierć. On jest nad każdą rzeczą wszechwładny! On jest Pierwszym i Ostatnim, On jest Jawnym i Ukrytym [*wal-zāhiru wal-bāṭin*]. On jest o każdej rzeczy wszechwiedzący! (Sura 57, 1-3)

Ta rozbieżność w opisach pochodzi stąd, że w teologii muzułmańskiej pojęcie Boga Jedynego zakłada jedność Jego planu, wyrażającego się w harmonii istniejącej w stworzeniu. Ten dostrzegalny dla człowieka ład jest znakiem, który ujawnia Boga i wskazuje na Jego istnienie i Opatrzność. Nie sprzeciwia się to jednak stwierdzeniu, że Bóg nadal pozostaje ukryty, a obserwując naturę (Sura 27, 59-64) człowiek szuka stale niewidzialnego (Sura 2, 3; 50, 33. 37). Bóg jest zawsze ukryty, bo umysł ludzki nie jest zdolny pojąć jego istoty²⁸. W ten sposób sunna Proroka wyjaśnia tę niezgłębioną tajemnicę Boga:

Według przekazu Suhaila, Abu Salih polecał nam: Kiedy ktoś z was ma zamiar udać się do snu, powinien leżeć na łożu na prawym boku i mówić: „O Boże, Panie Nieba i Panie Ziemi, Panie Wspaniałego Tronu, Panie nasz i Panie wszystkiego, Rozłupujący ziarno kukurydzy i pestkę daktyla, Objawiający Torę i Ewangelię oraz Kryterium [Koran], chronię się do Ciebie przed wszelkim złem, nad którym Ty masz doskonałą kontrolę [ujmujesz za kosmyk]. O Boże, Tyś jest pierwszy, bo nie ma niczego przed Tobą, Tyś jest Ostatni, bo niczego nie ma po Tobie. Jesteś

²⁷ W teologii muzułmańskiej te antropomorficzne wyrażenia określa się terminem *tašbīh*. Zob. *Dictionnaire du Coran* s. 42.

²⁸ Zob. Y ū s u f ‘ A l ī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 5276.

Jawny [wstępujący], bo nie ma niczego nad Tobą; Tyś jest Ukryty [znający głębię, ukryte rzeczy], bo nie ma nic poza Tobą. Zdejm z nas ciężar długu i uwolnij nas od niedostatku”. Abu Salihowi przekazał to Abu Huraira, który z kolei usłyszał to od Wysłannika Allaha²⁹.

Połączenie obrazu Boga rozłupującego ziarno kukurydzy i pestkę daktyla (Sura 6, 95) z Objawieniem Tory, Ewangelii i Koranu wskazuje jeszcze na inny znak, w którym Bóg ujawnia swoje tajemnice. Jest nim Objawienie Boże. Niezgłębiona wielkość Boga i Jego Wiedza są opisane w powyższym tekście w wymiarach zaczerpniętych ze świata ziemskiego. Przypomina to poniekąd opis bogactwa kryjącego się w Jezusie Chrystusie, o którym mówi List św. Pawła do Efezjan. Adresaci powinni „ogarnąć duchem, czym jest Szerokość, Długość, Wysokość i Głębokość, i poznać miłość Chrystusa, przewyższającą wszelką wiedzę”. Zostaną wtedy „napełnieni całą Pełnią Bożą” (Ef 3,18-19)³⁰. O pełni, która zostanie udzielona przez Boga człowiekowi wierzącemu i czyniącemu dobro, mówi w wielu miejscach też Koran (np. Sura 4,173), ale ludźmi posiadającymi prawdziwą wiedzę są ci, którzy wyznają wiarę w Jedyne Boga: „Zaświadcza Bóg³¹, iż nie ma boga, jak tylko On, – i aniołowie, i ludzie posiadający wiedzę – utrzymując ze słusnością: Nie ma boga, jak tylko On, Potężny, Mądry!” (Sura 3, 18).

NAJPIĘKNIEJSZE IMIONA BOGA

W islamie jednym ze środków służących do przybliżenia człowiekowi istoty Boga są Jego atrybuty, na które wskazują „najpiękniejsze imiona”: „Do Boga należą imiona najpiękniejsze [*al-asmā`u al-ḥusnā*]! Wzywajcie Go więc nimi, a pozostawcie tych, którzy bluźnią Jego imionom! Oni niebawem otrzymają zapłatę za to, co czynili” (Sura 7, 180; por. 20, 8, 59, 24). Tradycyjnie wymienia się 99 imion Boga, którymi są przymiotniki z rodzajnikami, tłumaczonymi w stopniu najwyższym³². Pochodzą one w więk-

²⁹ *Sahih Muslim* 35, 6551.

³⁰ Biblia jest cytowana według wydania: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia tysiąclecia*. Wyd. 5. Poznań: Pallottinum 2002.

³¹ Bóg daje takie świadectwo poprzez Objawienie przekazane za pośrednictwem aniołów i poprzez stworzenie. Wszystko wskazuje na Jedność Boga. Zob. Y ū s u f ‘ A l ī. *The Meaning of the Holy Qur`ān* n. 358 do Sury 3,18.

³² Muzułmanie nie używają jako nazwisk 99 imion Boga w ich dokładniej formie, dlatego że stworzenie nie może równać się Bogu. Można je natomiast używać bez rodzajnika albo w złożeniach. Częstym przykładem są imiona złożone z terminu ‘*abd* (sługa, niewolnik) i imienia

szości z Koranu, ale są też inne, których źródłem jest sunna³³:

Przekazał Abu Huraira: Wysłannik Allaha powiedział: Jest dziewięćdziesiąt dziewięć imion Allaha; kto je zachowuje w pamięci [w przekazie Ibn Umara: kto je wylicza], wejdzie do Raju. Zaprawdę, Bóg jest Nieparzysty (On jest Jedyny, a to jest liczba nieparzysta) i lubi nieparzystość³⁴.

Mówi się też o najwspanialszym setnym imieniu (*al-ism al-`a`zam*), któremu Tradycja nadała szczególną moc. Wzywanie Boga tym imieniem gwarantowałoby wysłuchanie próśb³⁵. Takie przekonanie opiera się na dawnych wierzeniach semickich³⁶, według których znajomość imienia oznaczała posiadanie władzy nad daną rzeczą³⁷. Tradycja muzułmańska nie jest jedno-myślna w kwestii najwyższego imienia Boga³⁸. W niektórych środowiskach, zwłaszcza szyickich, mówiono, że jego znajomość miała być przywilejem kilku proroków, świętych lub szyickich imamów. *Sufi* zaś twierdzili, że Bóg objawia swoje imię tym, którzy postępują na drodze mistycznej³⁹. Szukano najwyższego imienia wśród znanych imion bądź też w surach koranicznych albo też mówiono, że jest ono znane tylko Bogu. Dla uniknięcia tego rodzaju spekulacji wielu uczonych muzułmańskich uważa, że tym imieniem jest własne imię Boga – Allah, które jest syntezą wszelkich imion; 99 piękne imiona są synonimami imienia Allah i są mu równe w godności. Wskazuje na to sam Koran, który nie rozróżnia imienia Allaha od innych:

Powiedz: „Módlcie się do Boga [*Allāh*] albo módlcie się do Miłosiernego [*al-Raḥmān*]! Jakkolwiek byście Go wzywali, On posiada najpiękniejsze imiona”. Nie bądź zbyt głośny w swojej modlitwie ani też nie bądź w niej za cichy! Poszukaj drogi pośredniej. (Sura 17, 110)

Boga, np. *‘Abd Allāh* (Sługa Allaha), *‘Abd ar-Raḥmān* (Sługa Miłosiernego); zob. D a n e c k i. *Podstawowe wiadomości o islamie* s. 107.

³³ Tradycyjna lista imion pochodzi od Walīd ibn Muslim al-Dimašqī (zm. 810), ale istnieją też inne, które nie pokrywają się i wymieniają imiona w różnej kolejności. Na temat imion Boga, zob. G i m a r e t. *Les noms divins en Islam*.

³⁴ *Sahih Muslim* 35, 6475.

³⁵ Do takiego przekonania zachęca sam Koran, np. Sura 56, 74: „Wysławiaj więc imię twego Pana, Moźnego [*al-‘azīm*]!” Zob. też Sura 56, 96; 69, 52.

³⁶ Zob. np. Ps 99, 3: „Niech wielbią imię Twoje wielkie i straszliwe: ono jest święte”.

³⁷ W tradycji żydowskiej jednak imię Boga, oparte na spółgłoskach *h-w-h*, nie było wymawiane, a w tekście biblijnym wstawiano tam samogłoski ze słowa imieniem Adonaj (Pan). Zob. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. T. 1: *Stary Testament*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha 2003 s. 85 przypis do Wj 3, 15.

³⁸ Zob. np. G i m a r e t. *Les noms divins en Islam* s. 85-94.

³⁹ Będzie o tym mowa w dalszej części artykułu.

Oznacza to, że można zwracać się do Boga poprzez Jego własne imię (Allah) albo jedno z imion odnoszące się do danego atrybutu, który ułatwia, w stopniu dostępnym dla natury ludzkiej, poznanie Boga w tym aspekcie.

Cytowana sura wymienia dwa imiona Boga: *Allāh* i *al-Raḥmān* (Miłosierny). Koran często zwraca uwagę na Boski atrybut Miłosierdzia, może dlatego, że spotykał się on ze szczególnym sprzeciwem ze strony pogańskich Arabów⁴⁰. W Arabii tytuł *al-Raḥmān* oznaczał bóstwo i występował w środowisku żydowskim i chrześcijańskim⁴¹. Mekkańczycy unikali więc tego terminu i wyżej stawiali imię Allah na oznaczenie Boga Najwyższego⁴².

Uczeni muzułmańscy na różne sposoby wyjaśniali związek przymiotów Boga z Jego istotą. Grupa zwana *aṭarī*⁴³, opowiadająca się za literalnym sensem Koranu, pojmuje atrybuty w sposób dosłowny. Odróżniają oni atrybuty od istoty, ale nie wchodzą w głębsze spekulacje teologiczne⁴⁴. Mutazylici, zwani też *ahl al-tawḥīd* (ludźmi Bożej Jedności), reprezentują kierunek racjonalny. Bronili absolutnej transcendencji Boga Jedynego oraz niepodzielność Jego istoty. Utrzymywali więc, że atrybuty nie różnią się od istoty Boga, ale są tylko werbalnymi terminami. Również antropomorficzne określenia, takie jak: ręka, oblicze, tron Boga, są tylko metaforami. Bóg nie ma pozytywnych atrybutów, ale jest mądry przez swoją istotę, a nie przez wiedzę⁴⁵. Według mutazylitów Koran nie jest odwieczny, ale został stworzony⁴⁶. Al-Aszari (874-936)⁴⁷ przytacza następujący opis Boga w ujęciu mutazylitów:

Bóg jest jeden, nic nie jest do niego podobne, nie jest ani ciałem, ani jednostką, ani substancją, ani akcydensem. Istnieje poza czasem. Nie może przebywać

⁴⁰ Zob. Sura 25, 60: „Kiedy im się powie: Wybijajcie pokłony Miłosiernemu [*lil-Raḥmān*]!, oni mówią: Cóż to jest ten Miłosierny? Czy my mamy wybijać pokłony na twój rozkaz? I to tylko powiększa ich niechęć”. Zob. Sura 21, 36. Zob. Y ũ s u f ‘A l ĩ. *The Meaning of the Holy Qur ‘ān* n. 2321 do Sury 17, 110.

⁴¹ Zob. M. G a u d e f r o y - D e m o m b y n e s. *Narodziny islamu*. Przeł. H. Olędzka. Warszawa: PIW 1988 s. 39-40.

⁴² Zob. G i m a r e t. *Les noms divins en Islam* s. 376.

⁴³ Słowo *aṭarī* pochodzi od *aṭar* oznaczającego „pozostałość, ślad; opowiadanie, tradycja”.

⁴⁴ Taką metodologię w *aqīdah* (dziedzina nauki zajmująca się artykułami wiary islamu), opartą na dosłownym rozumieniu tekstu, wybierają często *hanbalici*, czyli przedstawiciele najściślejszej z czterech sunnickich szkół prawa islamskiego.

⁴⁵ Również dla szyitów, dla uniknięcia politeizmu, atrybuty i imiona Boga nie istnieją niezależnie poza istotą Boga. Bóg poznaje nie przez wiedzę, która jest w jego istocie, ale przez wiedzę, która jest jego istotą. Zob. *Tawhid*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Tawhid> [dostęp: 12.08. 2011].

⁴⁶ Większość muzułmanów uważa Koran za odwieczny i niestworzony.

⁴⁷ Al-Aszari jest założycielem jednej z czterech sunnickich szkół prawa islamskiego. Jednym z najbardziej znanych przedstawicieli tej szkoły był Al-Ghazali (1058-1111).

w jakimś miejscu ani w jakimś bycie, nie podlega żadnym atrybutom ani określeniom odnoszącym się do stworzeń. Nie jest uwarunkowany ani określony, nie jest sprawcą poczęcia ani nie jest poczęty. Pozostaje poza percepcją zmysłową. Oczy nie widzą Boga, spojrzenie go nie dosięga, wyobraźnia go nie obejmuje. Jest rzeczą, lecz nie taką jak inne rzeczy, jest wszechwiedzący i wszechmogący, lecz jego wszechwiedzy i wszechmocy nie można porównać do niczego stworzonego. Stworzył świat bez wcześniejszego archetypu i bez pomocnika⁴⁸.

Al-Aszari uznał atrybuty Boga za różne od Jego istoty, niemniej jednak twierdził, że nie istnieją one poza nią. Sam Koran bowiem mówi, że u Boga jest wiedza (Sura 46, 23) i siła (Sura 51, 58). Również Koran jest jednym z Jego wiecznych atrybutów. Te zaś nie są tylko ludzkimi nazwami, ale wyrażają rzeczywistą doskonałość Boga. Al-Aszari uznaje też stosowanie do Boga określeń znanych ze świata ludzkiego, ale ostrzega przed antropomorfizmem. W związku z tym stało się słynne jego powiedzenie: *bila kayfa* (bez pytania o to, jak), które oznacza, że nie należy pytać się, w jaki sposób Bóg posiada ręce, twarz czy też siedzi na tronie⁴⁹.

Dobrym koranicznym przykładem obrazującym imiona Boga jest fragment sury 59, który w kilku wersetach gromadzi wiele z nich:

On jest Bogiem! Nie ma boga, jak tylko On [*huwa llāhu lā ilāha illā huwa*]! On zna skryte i widzialne. On jest Miłosierny, Litościwy [*ar-raḥmānu r-raḥīm*]! On jest Bogiem! Nie ma boga, jak tylko On!; – Król [*al-malik*], Przenajświętszy [*al-quddūs*], Pokój [*as-salām*], Wierny [*al-mu'min*], Zachowujący [*al-muḥaymin*], Potężny [*al-'azīz*], Przemożny [*al-ḡabbār*], Wynosły [*al-mutakabbir*]! Chwała niech będzie Bogu! On jest ponad to, co dodają Mu jako współtowarzyszy [*yušrikūn*]! On jest Bogiem! Stworzycielem [*al-ḥāliq*]⁵⁰, Twórcą [*al-bāri'*]⁵¹, Kształtującym [*al-muṣawwir*]⁵²! Do Niego należą najpiękniejsze imiona! Głosi Jego chwałę to, co jest w niebiosach, i to, co jest na ziemi! On jest Potężny, Mądry [*al-'azīzu al-ḥakīm*]! (Sura 59, 22-24)

⁴⁸ Cyt. za: H. Corbin. *Historia filozofii muzułmańskiej*. Przeł. K. Pachniak. Warszawa: Dialog 2009 s. 103. Konsekwencją rozważań mutazylitów była negacja możliwości widzenia Boga w przyszłym świecie. Taką postawę nazwano *ta'til* (agnostycyzm).

⁴⁹ Zob. Corbin. *Historia filozofii muzułmańskiej* s. 107-108.

⁵⁰ Stworzenie (*bada'a*, początek procesu stworzenia z niczego) obejmuje powstanie pierwszej materii (*faṭara*) oraz stopniową ewolucję (*ḥalaqa*), dotyczącą rzeczy materialnych, jak i abstrakcyjnych (idee). Termin *ḥalaqa* zawiera pojęcie mierzenia i dostosowania do pewnego schematu. Zob. Yūsuf 'Alī. *The Meaning of the Holy Qur'ān* n. 120 do Sur 2, 117.

⁵¹ Termin ten oznacza wyprowadzenie nowych form z uprzednio stworzonej materii lub stanu. Zob. Yūsuf 'Alī. *The Meaning of the Holy Qur'ān* n. 120; 5406.

⁵² Bóg jako Kształtujący nadaje określoną formę albo kolor, odpowiadające danemu celowi. Jest to zakończenie widzialnego etapu stworzenia.

Imiona wymienione w powyższej surze pozwalają wyrobić sobie pewną ideę o Bogu⁵³. Tekst podkreśla dwa razy jedność Boga. Oznacza to, że do Boga nic nie jest podobne, ale On nad wszystkim panuje. Jest to podstawowa prawda, bez której nie można zrozumieć idei Boga. Ma On absolutną wiedzę o tym, co widzialne i niewidzialne, o teraźniejszości i przyszłości. Podobnie też Jego Łaska i Miłosierdzie są bezgraniczne. Z kolei tekst mówi o Jego królewskim autorytecie, zaprowadzającym Prawo i Sprawiedliwość oraz zobowiązującym do pełnego posłuszeństwa. Jako Przenajświętszy, Bóg jest wolny od wszelkiej skazy zła. Pojęcie Pokoju oznacza nie tylko brak wojny, ale przede wszystkim doskonałość wolną od wszelkiego braku. Bóg jest Wiernym w tym sensie, że podtrzymuje wiarę i jest godny całkowitego zaufania. To On zachowuje od wszelkiego niebezpieczeństwa i jako Potężny wykonuje swoją Wolę. Jemu, który jest Przemożny, nic nie może się sprzeciwić. On jest Wyniosły nad całe stworzenie i dlatego nie można mu dodawać współtowarzyszy (bałwochwalstwo). Kolejne atrybuty opisują stwórczą moc Boga, która wyraża się w trzech aspektach: w stworzeniu pierwszej materii, w kształtowaniu nowych form i w ciągłym podtrzymywaniu wszelkich zdolności i energii, które dał stworzeniu poprzez nadanie praw⁵⁴. Dokonuje się to w wymiarze tak fizycznym, jak i duchowym⁵⁵.

Wspomniane w poprzednim paragrafie atrybuty podkreślają przede wszystkim wielkość Boga. Warto zauważyć, że ostatni werset cytowanej sury, łącząc z sobą ideę stworzenia, najpiękniejsze imiona, głoszenie chwały przez wszystkie rzeczy stworzone oraz wymieniając na końcu dwa atrybuty: Potężny i Mądry, opiera się na założeniu, że atrybuty Boga pozostawiają w stworzeniu ślady (immanencja), po których można dojść do odkrycia Potęgi i Mądrości Jedynego Boga (transcendencja). W związku z tym wszystkie imiona Boga można podzielić na dwie grupy. Pierwsza wskazuje na atrybuty istoty, które przedstawiają Boga takim, jakim jest sam w sobie, np. jedyność, wieczność, doskonałość, wszechmoc, wszechwiedza, moc stwórcza, suwerenność. Inna grupa opisuje Jego relację ze stworzeniem (atrybuty działania). Mówią one o sprawiedliwości, hojności i dobroci, przebaczeniu i miłości do wiernych. Uczeni muzułmańscy idący za nurtem aszaryckim wymieniali atrybuty woli (postano-

⁵³ Zob. Y ū s u f ' A l ī. *The Meaning of the Holy Qur'ān* n. 5400-5404; por. n. 19 do Sury 1, 1.

⁵⁴ Określają to atrybuty *razīq, razzāq*, np. Sura 35, 3: „O ludzie! Przypomnijcie sobie dobroć Boga względem was! Czy jest jakiś stwórca poza Bogiem? On wam daje zaopatrzenie [*yarzuqu-kum*] z nieba i z ziemi. Nie ma boga, jak tylko On! Jakże więc możecie być odwrócenii?”. Por. Sura 51, 58.

⁵⁵ Zob. Y ū s u f ' A l ī. *The Meaning of the Holy Qur'ān* n. 3874 do Sury 35,3; n. 4554 do Sury 42,19.

wienie Boga, któremu nikt nie może się oprzeć) i atrybuty miłości (wola życzliwości wobec stworzenia)⁵⁶. Mistyczni *sufi* zaś woleli dzielić je na atrybuty majestatu i piękna. Podziały te odpowiadają w zachodniej duchowości dwóm dobrze znanym terminom określającym doświadczenie sacrum: *mysterium tremendum* (grozy) i *mysterium fascinans* (fascynacji)⁵⁷.

TRANSCENDENCJA I IMMANENCJA

Bóg w islamie, zgodnie z zasadą *tawḥīd*, jest absolutnie transcendentny, nieporównywalny ze stworzeniem. W świetle tej doktryny również biblijne stworzenie człowieka na obraz Boga (Rdz 1, 27) okazało się niewłaściwe, dlatego że Bóg nie ma żadnego obrazu czy formy, które mogłyby być objęte ludzkim rozumem⁵⁸. Transcendencja znaczy, że Bóg jest jedyną wieczną rzeczywistością, jest Wszechmogący, Wszechobecny i Wszechwiedzący. To On w swojej woli decyduje o istnieniu jakiejś rzeczy, a ona się staje (Sura 3, 47), to on ustanawia Prawo, a człowiek ma mu odpowiedzieć posłuszeństwem⁵⁹. Bóg decyduje też o przeznaczeniu świata, o biegu historii, o życiu i śmierci, o dobru i złu, które spotyka człowieka⁶⁰. O tym przypomina wiernym Wysłannik Allaha: „Powiedz: Nie dosięgnie nas nic innego, jak tylko to, co zapisał dla nas Bóg. On jest naszym Panem! Niech ufają Bogu ludzie wierzący!” (Sura 9, 51). Ta absolutna transcendencja Boga jest określana w Koranie terminami „Wyniosły”, „Najwyższy”, w różnych formach pochodzących od czasownika *‘alā* (‘być wysokim, wyniosłym, przewyższać’)⁶¹. Słowa te wyrażają niepokonaną odległość, jaka oddziela Boga od stworzenia⁶²:

⁵⁶ Teologia aszarycka wyróżniała siedem atrybutów podstawowych: Życie, Wiedza, Potęga, Wola, Widzenie, Słyszenie i Słowo. Zob. *Dictionnaire du Coran* s. 602-607.

⁵⁷ Terminy te pochodzą z dzieła luterńskiego teologa, Rudolfa Otto (1869-1937): *Otto and the Numinous*. <http://academic.brooklyn.cuny.edu/english/melani/gothic/numinous.html> [dostęp: 12.08.2011].

⁵⁸ Prorocy mogą być obrazem Boga tylko w tym sensie, że są Jego namiestnikami (Sura 2, 30) i wypełniają w pełni Jego wolę; zob. R.M. Zuberi. *The Image of God*. http://home.comcast.net/~rzuberi/articles/The_Image_of_God.pdf [dostęp: 12.08.2011].

⁵⁹ Te nakazy i zakazy pochodzące z absolutnej woli Boga (*al-irāda*) są zawarte w prawie szariat. Zob. *Dictionnaire du Coran* s. 821.

⁶⁰ Zob. A.Th. Houry, L. Hagemann [et al.]. *Dictionnaire de l’Islam. Histoire – Idées – Grandes figures*. Belgique: Brepols 1995 s. 115-119.

⁶¹ W teologii islamskiej używa się tu terminu *tanzīh* (‘być odległym; czystym, nieskalanym’).

⁶² Zob. Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 4529 do Sury 42, 4.

Do Niego należy to, co jest w niebiosach, i to, co jest na ziemi. On jest Wyniosły, Wspaniały [*al-‘aliyyu al-‘azīm*]! (Sura 42, 4; 2, 255)

On zna to, co jest ukryte, i to, co jest jawne. On jest Wielki, Wyniosły [*al-muta ‘ālī*]! (Sura 13,9)

Wysławiaj imię twego Pana, Najwyższego [*isma rabbika al-a‘lā*]⁶³, który stworzył i ukształtował harmonijnie, który wyznaczył los i poprowadził. (Sura 87,1-3)

W ostatnim wersecie występuje imię Boga – *al-Rabb* (Pan)⁶⁴ w połączeniu z terminem „Najwyższy”. To złączenie dwóch imion jeszcze bardziej uwiarydliwia ideę, że Bóg jest transcendentem absolutem i Stworzycielem, od którego wszystkie zależy, i któremu człowiek jest winien całkowite posłuszeństwo. Ten arabski termin jednak, znaczący również ‘opiekun, obrońca, kustosz’, uwydatnia troskę, a nawet miłość, jaką Bóg okazuje wobec swego stworzenia⁶⁵. Oznacza to, że transcendentny Bóg pozostaje w relacji ze stworzeniem, jest immanentny i obecny w stworzonym świecie. To pojęcie Boga, nieskończenie przewyższającego rzeczy stworzone, ale też obecnego w świecie, nieustannie powraca w Koranie: w swoim Miłosierdziu absolutny Bóg troszczy się o stworzenie, którego porządek i istnienie zależą od Jego ciągłej obecności i ciągłego stwarzania.

Wszechobecność Boga w świecie stworzonym jest wyrażana w Koranie terminem „oblicze Boga”⁶⁶: „Do Boga należy Wschód i Zachód! I gdziekolwiek się obrócić, tam jest oblicze Boga [*waġhu Allāh*]! Zaprawdę, Bóg jest wszechobejmujący, wszechwiedzący!” (Sura 2, 115). Oznacza to, że Bóg jest w pełni świadomy tego wszystkiego, co się dzieje w świecie stworzonym. Koran w swoisty sposób opisuje tę ideę:

On jest Tym, który stworzył niebiosa i ziemię, który spuścił z nieba wodę dla was – dzięki której sprawiliśmy, iż wyrosły ogrody pełne blasku. Wy nie potrafilibyście spowodować, iżby wyrosły w nich drzewa. Czy jest jakiś bóg obok Boga? Tak, owszem! Oni są ludem, który przypisuje równych. On jest Tym, który uczynił ziemię miejscem stałym i utworzył w jej szczelinach rzeki, i utworzył na

⁶³ *Al-a‘alā* jest elatiwem z rodzajnikiem odpowiadającym stopniu najwyższemu: najwznioślejszy, najwyższy.

⁶⁴ Arabskie słowo *rabb*, znaczące ‘pan, władca, właściciel’, wyraża też ideę pielęgnowania, utrzymywania, wychowania dziecka i doprowadzenia go do dojrzałości. Zob. E.W. Lane. *An Arabic-English Lexicon*. Beirut: Librairie du Liban 1968 v. 3 s. 1004.

⁶⁵ Zob. Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 6080 oraz n. 20 do Sury 1, 2.

⁶⁶ W stosunku do człowieka, słowo to oznacza osobowość i wewnątrz człowieka, a w odniesieniu do Boga, Jego naturę, istotę. Zob. Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 114 do Sury 2, 112.

niej solidnie stojące góry, i utworzył między dwoma morzami przegrodę. Czy jest jakiś inny bóg obok Boga? Ależ nie! Lecz większość ludzi nie wie! On jest Tym, który wysłuchuje uciśnionego, kiedy Go wzywa, który odsuwa zło i który czyni was namiestnikami na ziemi. Czy istnieje jakiś inny bóg obok Boga? Jakże mało oni sobie przypominają! On jest Tym, który prowadzi was drogą prostą w ciemności, na ładzie stałym i na morzu, i który posyła wiatry jako radosną wieść zwiastującą Jego miłosierdzie. Czy istnieje jakiś inny bóg obok Boga? Bóg jest wyniosły ponad to, co Jemu przypisują jako współtowarzyszy! On jest Tym, który daje początek [*yabda'u*] stworzeniu, a potem je ponawia [*yu'iduhu*]⁶⁷, i który daje wam zaopatrzenie z nieba i z ziemi. Czy istnieje jakiś inny bóg obok Boga? Przynieście więc wasz dowód, jeśli mówicie prawdę! (Sura 27, 60-64)

Obecność Boga nie ogranicza się tylko do świata materialnego, ale obejmuje również świat ludzki, a nawet przekracza świadomość samego człowieka:

Nie dosięgają Go spojrzenia, lecz On dosięga spojrzenia. On jest Przenikliwy, Świadomy! (Sura 6, 103)

I w jakiegokolwiek bylibyś sytuacji, i cokolwiek recytowałbyś z Koranu, i jakiegokolwiek podejmujecie działanie – My jesteśmy przy was świadkami, kiedy się w tym zagłębiacie. I nie ujdzie uwagi twego Pana nawet ciężar jednego pyłku – ani na ziemi, ani w niebiosach; ani też coś jeszcze mniejszego od tego, ani też większego – żeby to nie było w Księdze jasnej. (Sura 10, 61)

My stworzyliśmy człowieka i wiemy, co podszeptuje jemu dusza. My jesteśmy bliżej niego aniżeli arteria jego szyi. (Sura 50, 16)

Obraz tętnicy szyjnej, przenoszącej krew z serca do głowy, wyraża ideę, że w akcie stworzenia Bóg dał człowiekowi wolną wolę, ale On zna jego wewnętrzne pragnienia i motywy lepiej niż sam człowiek. Używając obrazu krwi, która jest źródłem życia i świadomości, Koran podkreśla fakt, że Bóg zna nasz wewnętrzny stan doskonalej niż my sami⁶⁸.

⁶⁷ Często pojawiająca się w Koranie idea ponawiania stworzenia oznacza nieustanną obecność w świecie stwórczej energii Bożej, która podtrzymuje go w istnieniu; proces ten zakończy się nowym i doskonałym stworzeniem w Dniu Ostatecznym. Zob. *Yūsuf 'Alī. The Meaning of the Holy Qur'ān* n. 1428 do Sury 10,34 oraz n. 3440 do Sury 29,19.

⁶⁸ Zob. tamże n. 4952 do Sury 50,16.

MIŁOŚĆ BOGA

Immanencję Boga w świecie możemy opisać, używając wyrażenia „miłość Boga” do swego stworzenia, które nabrało szczególnego znaczenia w muzułmańskim mistycyzmie:

Proście o przebaczenie waszego Pana! Następnie nawracajcie się do Niego! Zaprawdę, mój Pan jest litościwy, kochający [*wadūd*]! (Sura 11, 90)

Oto On stwarza po raz pierwszy i powtarza stworzenie! On – Przebaczący, Miłosiwy [*al-wadūd*]! On – Władca Tronu Godnego Chwały! (Sura 85, 13-15)

Wśród muzułmańskich uczonych, miłość kojarzy się zbyt z uczuciami znanymi ze świata ludzkiego⁶⁹, i dlatego w stosunku do Boga usiłuje się ograniczać znaczenie słowa *wadūd* do pojęcia „upodobania” w tych, co czynią dobro i sprawiedliwość. Miłość Boga polegałaby na wynagrodzeniu sprawiedliwych w tym świecie ziemskimi dobrami, a w przyszłym, wspólną nagrodą Raju, która przewyższa ludzkie zasługi⁷⁰: „Bóg dał im nagrodę tego świata oraz piękną nagrodę życia ostatecznego. Bóg kocha ludzi czyniących dobro!” (Sura 3, 148; 3, 76; 5, 42). Przeciwnością do takiej miłości, byłby brak upodobania (miłości) Boga do tych, którzy czynią niesprawiedliwość:

Zapłatą za zło jest zło jemu podobne. Ale kto przebaczy i naprawi, to znajdzie zapłatę u Boga. Zaprawdę, On nie miłuje niesprawiedliwych! (Sura 42, 40)

Tej miłości Boga do stworzenia odpowiada miłość ludzi do Boga: to ona jest najwyższym motywem postępowania i prowadzi do miłowania Jego stworzenia⁷¹. W ten sposób zdobywa się upodobanie i miłość Boga, a zarazem Jego najwyższą zapłatę:

Nie jest pobożnością, że zwracacie twarze ku wschodowi i ku zachodowi. Lecz prawdziwie pobożny jest: kto wierzy w Boga i w Dzień Ostatni; w aniołów, w Księgę i w proroków⁷²; i ten, kto rozdaje majątek – dla Jego Miłości [*‘alā ḥub-*

⁶⁹ Zob. Arnaldez. *Le Coran. Guide de lecture* s. 67-69. Zob. też *Dictionnaire du Coran* s. 47-48.

⁷⁰ Zob. *Tafsīr Ġalālayn*. <http://altafsir.com> [dostęp: 12.08.2011].

⁷¹ Zob. Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 4582 do Sury 42,40.

⁷² Jest to tzw. pięć dogmatów islamu, w które każdy muzułmanin powinien wierzyć.

bihi]⁷³ – bliskim krewnym, sierotom i biedakom, podróżnemu i żebrzącym, i na wykup niewolników⁷⁴; i ten, kto odprawia modlitwę; i ten, kto daje jałmużnę; i ci, którzy wypełniają swoje zobowiązania, kiedy się zobowiązali; i ci, którzy są cierpliwi w nieszczęściu i przeciwności, i w czasie niebezpieczeństwa; oto ci, którzy są szczerzy w wierze. Oni są prawdziwie bogobojni! (Sura 2,177)

W prawdziwej pobożności zatem zasadniczym motywem jest miłość Boga i bliźniego. Wyraża się ona zarówno w wierze, jak i w konkretnych czynach miłości wobec innych osób i instytucji⁷⁵. Niektóre teksty koraniczne mówiące o miłości są dość głębokie, co zostało zauważone w mistycznych komentarzach:

A wśród ludzi są tacy, którzy sobie biorą, poza Bogiem, Jemu równych, miłując ich, jak się miłuje Boga. Ale ci, którzy wierzą; są gorliwsi w miłości do Boga. O, gdyby ci, którzy czynią niesprawiedliwość, mogli wiedzieć, kiedy zobaczą karę, że moc należy w całości do Boga i że Bóg jest straszny w karaniu! (Sura 2,165)

Ibn Kathir (1301-1373), komentując ten tekst, wyjaśnia, że gorliwość w miłości do Boga wyraża się w wierze w Niego i w Jego Jedyność, w oddawaniu czci tylko Jemu i w nieprzydawaniu Mu żadnych towarzyszy oraz w poznaniu Jego wielkości. Miłujący są świadomi, że zależą tylko od Niego i dlatego w każdej potrzebie proszą Go o pomoc⁷⁶. Wczesny zaś *sufi* z Persji, al-Tustari (818-896) wiąże niewiarę z niewiedzą (*ğahl*), a miłość z prawdą (*ḥaqq*) oraz z wiedzą (*ma'rifa*). Miłujący mistycy (*‘arifūn muḥibbūn*) otrzymują od Boga skłonność (*‘atf*) kierującą ich ku czystej rzeczywistości prawdy (*khāliṣat al-ḥaqq*). Znakiem tej miłości jest posłuszeństwo i wyrzeczenie się wszelkiej rzeczy, która nie jest Bogiem. W tym sensie Bóg niegdyś skierował swoją miłość na Mojżesza, bo ten szukał Jego upodobania (*masarra*). Odpowiedzią ze strony człowieka na troskę Boga jest stała pamięć o Bogu (*dikr*)⁷⁷.

⁷³ J. Bielawski, tłumacząc zwrot „mimo umiłowania go”, odnosi go do majątku, a nie do Boga. Por. jednak Sura 76,8: „Oni dawali pożywienie – z miłości do Niego (*‘alā ḥubihī*) – biednemu, sierocie i niewolnikowi”.

⁷⁴ Yūsuf ‘Alī rozszerza te terminy na biednych, sieroty i niewolników w sensie duchowym, potrzebujących wsparcia intelektualnego lub moralnego. Do „niewolników” należą też zwierzęta podległe człowiekowi, o które należy się troszczyć. Zob. Y ū s u f ‘ A l ī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 5839 do Sury 76, 8.

⁷⁵ Zob. Y ū s u f ‘ A l ī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 177-181.

⁷⁶ *Tafsīr ibn Katīr* do Sury 2, 165.

⁷⁷ Tamże.

MISTYCZNE POZNANIE JEDYNEGO BOGA

Nurt mistyczny w islamie, zwany sufizmem⁷⁸, opierając się na imionach Boga oraz tekstach mówiących o miłości, wytyczył *tarīqa*, czyli drogi prowadzące do bliskości z Bogiem. Była to praktyczna realizacja idei *tawhīd*, polegająca na uwolnieniu się od świata wielości i dojściu do jedności. Etapy tego procesu zostały opracowane przez perskich *sufich*, takich jak Dżunajd Bagdadi (830-910) i Al-Ghazali (1058-1111). Dżunajd zauważył, że słowne wyznanie wiary w Jedyne Boga jest tylko początkiem mistycznej drogi, a jej uwieńczeniem jest *al-fanā fī (a)l-tawhīd*, czyli zatopienie się i unicestwienie w Jedności. Jest to stan, w którym człowiek ztraca własne „ja”, cechy oraz istnienie, by odzyskać na nowo prawdziwe „ja” i istnienie od Boga. Nabiera on wtedy świadomości, że to, czym jest, jest jakby promieniem atrybutów Boga. Ta koncepcja, zwana *waḥdat al-wuḡūd* (jedność istnienia), została opracowana zwłaszcza przez andaluzyjskiego sufięgo i filozofa Ibn ‘Arabiego (1165-1240). Dla wcześniej żyjącego Al-Ghazaliego, istnienie należało do Jedyne Istniejącego, a sufi miał na swej drodze zaświadczyć, że istnienie jest tylko w Bogu i że wszystko przeminie oprócz oblicza Boga (Sura 28, 88). Należy jednak zaznaczyć, że zgodnie z doktryną aszarycką nie ztraca to różnicy między Stworzycielem a stworzeniem, dlatego że atrybuty nie są Bogiem, ani też czymś innym niż Bóg. Dzięki nim rzeczy stworzone stają się znakami (*ayat*) i śladami (*atar*) Boga. Na tym polega tajemnica Boga ukrytego i obecnego, transcendentnego i immanentnego w świecie⁷⁹.

Według Ibn ‘Arabiego całe stworzenie jest teofanią imion Boga i im zawdzięcza swoje istnienie. *Sufi* więc w czasie swej drogi mistycznej poznaje związki między imionami, prorocstwem koranicznym i sercem ludzkim. Prorocy, a także i inni, stają się bowiem sługami jakiegoś imienia Bożego⁸⁰.

⁷⁸ Z sufizmem wiąże się termin *irfān*, oznaczający poznanie, zwłaszcza mistyczne, bezpośrednie poznanie duchowe, gnozę. Określenie to jest znane szczególnie u szyitów, gdzie ideologiem *irfān* był w XVII wieku Muḥta Sadra w Iranie. Zob. Muhammad Taqī Misbah Yazdī. *Islamic Gnosis (Irfan) and Wisdom (Hikmat)*. „Al-Tawhid Islamic Journal” vol. 14: Fall 1997 no. 3. Qum-Iran. http://www.al-islam.org/al-tawhid/islamic_gnosis_wisdom/title.htm [dostęp: 8.08.2011]. Na temat sufizmu zob. także artykuły J. Nosowskiego oraz Abu al-Qasima al-Qusayri. *Ar-Risala al-Qusayriyya czyli Traktat o sufizmie*. Przeł. J. Nosowski. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog 1997.

⁷⁹ Zob. *Tawhid*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Tawhid> [dostęp: 14.08.2011].

⁸⁰ W języku arabskim taką osobę określamy terminem *marbūb* od *rabb* (być panem). Według przekonania muzułmanów, Muhammad, który wypełnia misję wszystkich proroków, jest sługą wszystkich imion Boga.

Poprzez wzywianie imienia Boga człowiek otrzymuje energię Bożą, wypełnia misję i powraca do pierwotnej formy otrzymanej od Boga. Imiona Boga oznaczają stany mistyczne, które są zwane *ḥadarāt* (obecności Boskie), czyli aspekty, w których objawia się istota Boga⁸¹. Skoro zaś imiona nie istnieją poza istotą Boga, stają się one sposobem na jej opis, bo „wszystko jest Nim, świat jest pełny Boga”⁸². Sufi lubią to opisywać, posługując się metaforą oceanu i jego fal⁸³.

Imię własne Boga – Allah – jest pojęciem abstrakcyjnym. Inne imiona pozwalają na poznanie istoty Boga pod różnymi aspektami, w sposób bardziej odczuwalny przez serce człowieka. Są one też środkami, dzięki którym sufi uzyskuje odpowiedź od Boga na swoją modlitwę i wierzy, że na pewnym etapie otrzymuje szczególne imię bezpośrednio od Boga⁸⁴. Praktycznie, postęp na drodze mistycznej wyraża się we wspomnianiu imion Boga (*dikr Allāh*) w sposób określony przez mistrza, w zależności od stopnia wtajemniczenia ucznia⁸⁵. Każde imię bowiem jest „królestwem”, które ma swoją władzę, rady, tajemnice i dary⁸⁶.

BÓG JEDYNY W ŻYCIU MUZUŁMANINA

Idea *tawḥīd*, uznająca najwyższą władzę Jedyne Boga, rozciągającą się na cały wszechświat, wpłynęła na całą kulturę islamu⁸⁷: teologię⁸⁸, filo-

⁸¹ Wielość imion opisujących istotę Boga nie zmienia jednak faktu, że jest ona jedna.

⁸² Takie twierdzenia są charakterystyczne dla kierunku zwanego *monizmem*, według którego stworzenie nie ma własnej istoty, oddzielnej od Jedyne Boga. Świadomość własnej odrębności jest subiektywnym przekonaniem danej osoby. Zob. *Dictionnaire du Coran* s. 605.

⁸³ Zob. M. Lings. *What is suffism?* Lahore: Suhail Academy 2005 s. 11. Pragnieniem *sufich* jest wejście do głębin oceanu nieskończonej Jedyności Boga. Ocean jest celem ich dążeń. Drogą są fale, które symbolizują Boże Objawienia, posyłane z oceanu nieskończoności ku brzegowi skończonego świata. Sufi zanurza się w odpływającą falę, by dotrzeć do wiecznego i nieskończonego źródła.

⁸⁴ Zob. *Dictionnaire du Coran* s. 606.

⁸⁵ Sam Koran, w którym wersety kończą się często imionami Boga, zachęca do takiej praktyki. W sposobie recytacji imion Boga sufi wykorzystują cyfrową wartość liter wchodzących w skład imion.

⁸⁶ Jest to opinia At-Tirmidī (824-892), perskiego tradycjonisty (osoba gromadząca hadisy). Zob. D a n e c k i. *Podstawowe wiadomości o islamie* s. 107.

⁸⁷ Na temat rozwoju islamu w różnych aspektach zob. J. B i e l a w s k i. *Islam, religia państwa i prawa*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1973.

⁸⁸ W teologii muzułmańskiej podkreśla się fakt, że porządek wszechświata wskazuje na Jedyne Stwórcę. Stanowi to jeden z dowodów na istnienie Boga.

zofię⁸⁹, życie moralne i prawo⁹⁰, mistycyzm, sztukę⁹¹ oraz politykę⁹². Koran ciągle przypomina, że Bóg jest Jeden, a wszelkie inne byty są zależne od Niego. Człowiek powinien Mu oddawać cześć jako sługa. Bóg jest jednak też miłosierny. Życie codzienne muzułmanina jest przeniknięte tymi dwoma aspektami tajemnicy Boga, co wyraża się w powtarzaniu pewnych tradycyjnych wyrażen koranicznych. Pierwszym z nich jest: *subhāna (A)llāh* (chwała Bogu), które wyraża oddalenie Boga, wolność od wszelkiej niedoskonałości, nieczystości i zła⁹³, i nieprzypisywanie Bogu antropomorficznych pojęć: „Czy oni mają jakiegoś boga poza Bogiem? Chwała niech będzie Bogu będącemu ponad to, co Jemu przypisują jako współtowarzyszy [*subhāna Allāhi ammā yuṣrikūn*]!” (Sura 52, 43; 37, 159; 12, 108).

Inne wyrażenie, *al-ḥamdu li-llāh* (chwała Bogu)⁹⁴, uzewnętrznia uczucie wdzięczności za łaskę Boga okazaną stworzeniu. To zawołanie, często używane w świecie muzułmańskim, stało się dziękczynieniem za Jego miłosierdzie, miłość i przebaczenie i jest popularną odpowiedzią na zapytanie o zdrowie i samopoczucie: „W Imię Boga Miłosiernego i Litościwego [*ar-*

⁸⁹ W dziedzinie filozofii należy wymienić przede wszystkim Awicennę (965-1037) i jego teorię bytu koniecznego (*wāğib (a)l-wuğūd*), którego istotą jest istnienie. Przejął on grecki model pierwszej przyczyny, która wprawia wszechświat w ruch. Zob. A. K r a p i e c, A. M a r y n i a r c z y k. *Powszechna Encyklopedia Filozofii*. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2000-2009 – hasła: „Islam filozofia” (t. 5 s. 20-41), „Awicenna” (t. 1 s. 441-445), „Byt” (t. 1 s. 746-785), „Byt konieczny” (t. 1 s. 785-786), „Istnienie” (t. 5 s. 44-85), „Istota” (t. 5 s. 85-112), „Pierwszy poruszyciel” (t. 8 s. 190-191).

⁹⁰ Moralność zakłada istnienie jednolitych Boskich norm ustalających to, co jest dobre, i to, co złe. Dla islamu wyraża się to w szariacie.

⁹¹ W sztuce nie przedstawiano Boga, by zachować Jego transcendencję. Unikano też przedstawienia proroków, zwłaszcza Muhammada, a w późniejszym okresie zakaz rozszerzano też na inne istoty żywe, by uniknąć bałwochwalstwa. Głównym motywem w sztuce islamu stała się kaligrafia i arabeski. Obok wersetów koranicznych i inskrypcji na cześć Proroka najczęściej są umieszczane imiona Boże.

⁹² Koncepcja *tawḥīd* zakłada, że świat jest harmonijną całością, nakierowaną na Jedyne Boga, do którego należy wszelka władza. Wpłynęło to na klasyczny system społeczno-polityczny islamu. Jedność Boga wyraża się w istnieniu jednej wspólnoty, którą jest jedna muzułmańska *umma*, kierowana przez kalifa. Ta wspólnota jest gwarantem zachowania prawdziwej moralności opartej na prawie Bożym, szariacie: „Wy jesteście najlepszym narodem [*umma*], jaki został utworzony dla ludzi: wy nakazujecie to, co jest uznane, a zakazujecie tego, co jest naganne; i wierzycie w Boga. A jeśliby uwierzył lud Księgi, to byłoby dla niego lepiej. Wśród nich są wierzący, lecz większość z nich to ludzie szerzący zepsucie” (Sura 3,110). Zob. Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān* n. 4518 do Sury 41,45; n. 1406-1407 do Sury 10,19.

⁹³ L a n e. *The Arabic-English Lexicon* v. 4 s. 163.

⁹⁴ Na tym rdzeniu zostały też utworzone popularne w islamie imiona, takie jak Muḥammad, Maḥmūd i Aḥmad.

rahmāni ar-rahīm]! Chwała Bogu [*al-ḥamdu li-llāh*], Panu światów, Miłosiernemu i Litościwemu” (Sura 1, 1-3).

Trzecie wyrażenie, zwane *takbīr*, czyli uwielbienie Boga słowami *Allāhu akbar* („Bóg jest Największy”), jest elementem każdej obowiązkowej czy też dobrowolnej modlitwy. Wymawia się go także w życiu codziennym, w chwilach szczęścia, w niebezpieczeństwie lub w walce, lub też w okazywaniu pochwały wobec mówcy.

Oto tekst, w którym sunna, łącząc transcendencję i immanencję Boga w trzech wspomnianych wyżej aklamacjach, zachęca wiernych muzułmanów do doskonałego⁹⁵ adorowania Jedyne Boga:

Yahya przekazał mi od Malika, od Abu Ubayda – mawla Sulajmana ibn Abd al-Malik, od Ata ibn al-Yazid al-Laythi, że Abu Hurayra powiedział: Kto mówi: *Subḥāna (A)llāh* trzydzieści trzy razy i *Allāhu akbar* trzydzieści trzy razy oraz *al-ḥamdu li-llāh* trzydzieści trzy razy, i zamyka liczbę sto mówiąc: *Lā ilāha illā (A)llāh waḥdahū lā sharika lah, lahu (a)l-mulku wa-lahu (a)l-ḥamd, wa-huwa ‘ala kulli šay’in qadīr* [Nie ma boga prócz Allaha, on nie ma współtowarzyszy. Do niego należy królestwo i Jemu chwała, i On ma władzę nad wszystkim] po każdej modlitwie, jego złe czyny będą mu przebaczone, nawet jeśli są liczne jak piana na morzu⁹⁶.

Koncepcja Jedyne Boga w islamie na Półwyspie Arabskim pojawiła się w VII wieku w kontekście wielu struktur politycznych i religijnych. Prorok Muhammad przez jej głoszenie pragnął zjednoczyć panującą w tamtych czasach wielość w społeczeństwie, wyrażającą się w podziałach plemiennych, w politeizmie i różnych formach monoteizmu, wyznawanego przez Żydów, chrześcijan i zaratusztrian. Ukształtowanie jednej wspólnoty w Arabii dokonało się w oparciu o koncepcję Jedyne Boga, który gwarantował harmonię świata w wymiarze materialnym, duchowym, moralnym i politycznym. Cała nowa kultura miała wskazywać na Jedyne Boga. To co istnieje, zostało podzielone na prawdziwy, transcendentny i wieczny byt oraz na całkowicie zależne od niego stworzenie, charakteryzujące się przypadkowością. Ten transcendentny Bóg jest jednak również immanentny, jest obecny w świecie, jest Bogiem ukrytym i jawnym. Człowiek, jako istota rozumna i wolna w zakresie udzielonym mu przez Boga, idąc po Jego „śladach” w stworzeniu, może dojść do doskonałej Jedności, poddając się woli Boga i Jego uniwersalnemu planowi. Odpowiadając miłością na obecność Boga w świecie, człowiek uwalnia się od świata wielości i zatapia się w Jedności. Jego zwy-

⁹⁵ Ta doskonałość wyraża się w liczbie „sto”.

⁹⁶ Malik ibn Anas. *Al-Muwatta* 15, 7, 22.

klą codzienność staje się wtedy wychwalaniem Boga Jedynego za Jego transcendencję, dziękczynieniem za Jego immanencję i Miłosierdzie oraz uwielbieniem Jego wielkości.

BIBLIOGRAFIA

- Abdullah Yūsuf ‘Alī: *The Meaning of the Holy Qur’ān*. Beltsville, Maryland: Amana Publications 2008 (<http://islamicbulletin.org>; <http://www.quran4u.com/Tafsiraya> [dostęp: 10.08.2011]).
- Abu al-Qasima al-Qusayri: *Ar-Risala al-Qusayriyya* czyli Traktat o sufizmie. Przeł. J. Nosowski. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog 1997.
- Al-Ghazali: *Iḥyā’ ‘ulūm al-dīn*. <http://www.ghazali.org/site/ihya.htm> [dostęp: 12.08.2011].
- Amin Ahsan Islahi: *Surah Ikhlas* <http://www.renaissance.com.pk/febquirex99.html> [dostęp: 10.08.2011].
- Arnaldes R.: *Le Coran. Guide de lecture*. Paris: Desclée 1983.
- Bielawski J.: *Islam, religia państwa i prawa*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1973.
- Brown R.: *Who was ‘Allah’ before Islam?* http://www.themichahmandate.org/2009/03/who-was-%E2%80%99allah%E2%80%99-before-islam-1/#identifier_0_1394 [dostęp: 10.08.2011].
- Corbin H.: *Historia filozofii muzułmańskiej*. Przeł. K. Pachniak. Warszawa: Dialog 2009.
- Danecki J.: *Podstawowe wiadomości o islamie*. Wyd. 2. Warszawa: Dialog 2007.
- Dictionnaire du Coran*. Red. Mohammad Ali Amir-Moezzi. Paris: Robert Lafont 2007.
- Gaudefroy-Demombynes M.: *Narodziny islamu*. Przeł. H. Olędzka. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1988.
- Gimaret D.: *Les noms divins en Islam. Exégèse lexicographique et théologique*. Paris: Les Éditions du Cerf 1988.
- Hadith Collection (Sahih Bukhari, Sahih Muslim, Malik’s Muwatta, Shama-il Tirmidhi, Fiqh-us Sunnah, Abu Dawud). <http://www.hadithcollection.com/> [dostęp: 10.08.2011].
- Khoury A. Th., Hagemann L. [et al.]: *Dictionnaire de l’Islam. Histoire – Idées – Grandes figures*. Belgique: Brepols 1995.
- Kitab Sh.: *Rozwój koncepcji Boga w kulturze arabskiej przed islamem*. Toruń: Wydawnictwo UMK 2002.
- Koran. Tłum. J. Bielawski. Warszawa: PIW 1986.
- Kościelniak K.: *Sunna, hadisy i tradycjonaści: wstęp do tradycji muzułmańskiej*. Kraków: Wydawnictwo Unum 2006.
- Krąpiec A., Maryniarczyk A. (red.): *Powszechna Encyklopedia Filozofii*. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2000-2009.
- Lane E.W.: *An Arabic-English Lexicon*. Beirut: Librairie du Liban 1968.
- Lings M.: *What is suffism?* Lahore: Suhail Academy 2005.
- Muhammad Taqi Misbah Yazdi: *Islamic Gnosis (‘Irfan) and Wisdom (Hikmat)*. „Al-Tawhid Islamic Journal” vol. 14: Fall 1997 no. 3. Qum – Iran. http://www.al-islam.org/al-tawhid/islamic_gnosis_wisdom/title.htm [dostęp: 8.08.2011].
- Nosowski J.: *Teologia Koranu. Wykład systematyczny*. Warszawa: ATK 1970.
- Otto and the Numinous. <http://academic.brooklyn.cuny.edu/english/melani/gothic/numinous.html> [dostęp: 12.08.2011].
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. *Biblia tysiąclecia*. Wyd. 5. Poznań: Pallottinum 2002.

- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu: Stary Testament. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha 2003.
- Shi'ah. <http://www.momin.com/Books/Shi039ah-26/Chapter+Four-164.html> [10.08.2011].
- Sura Ikhlas. http://www.alseraj.net/maktaba/kotob/english/quran/TheLight/english/quran/light/112/112_1-4.htm [dostęp: 10.08.2011].
- Tafseer Surat al-Ikhlâs. <http://thequranblog.wordpress.com/2008/04/22/tafseer-surat-al-ikhlas> [dostęp: 10.08.2011].
- Tafsîr al-Ṭūstārî. <http://www.altafsir.com> [dostęp: 10.08.2011].
- Tafsîr Ğalālayn. <http://altafsir.com> [dostęp: 12.08.2011].
- Tafsîr ibn Kaṭîr. <http://www.qtafsir.com> [dostęp: 10.08.2011].
- Tawhid. <http://en.wikipedia.org/wiki/Tawhid> [dostęp: 10.08.2011].
- Warren P.: Is the Word Allah Similar to Elohim? <http://www.plim.org/1Allah.html> [dostęp: 10.08.2011].
- Zuberi R.M.: The Image of God. http://home.comcast.net/~rzuheri/articles/The_Image_of_God.pdf [dostęp: 12.08.2011].

THE CONCEPT OF ONE GOD IN ISLAM

S u m m a r y

The Islamic doctrine of the One and Unique God introduces the concept of a transcendent God, the true being, the absolute Lord of the worlds to whom everything will return at the Last Day. The denial of this truth and associating with Him partners is idolatry, and it is an unpardonable sin. Such a concept of God guarantees the unity of the material and spiritual world. Man, discovering the Law of Unity, acquires a knowledge of the one God and consciously submits to His will according the innate Religion of Islam. God who is Almighty, Hidden, and full of wisdom (transcendence) is close to His creation and reveals himself through His “remnant” (immanence), which are the “Excellent Names of God”. The man answers to His presence with the love that he feels in mystical experience. In this way, the mystic frees himself from the world of multiplicity in order to be annihilated in Unity. Everyday life of a Muslim is the praise of the One God for His transcendence, thanksgiving for His immanence and mercy, and worship for His greatness.

Summarised and translated by Krzysztof Modras OP

Słowa kluczowe: Bóg, immanencja, islam, miłość, mistycyzm, monoteizm, politeizm, transcendencja.

Key words: God, immanence, Islam, love, monotheism, mysticism, polytheism, transcendence.